यो मोहात् प्रमीतपतिकां स्त्रियम् । नियोजयत्यपत्यार्थं तं विगर्हन्ति साधवः । यस्या म्रियेत कन्याया वाचा सत्ये कृते पतिः । तामनेन विधानेन निजो विन्दत देवरः । यथाविध्यधिगम्यैनां शुक्लवस्त्रां शुचिव्रताम् । मिथो भजेताप्रसवात् सकृत् सकृदृतावृतौ" ।

वृहस्पतिना "उक्तो नियोगो मनुना निषिद्धः स्वयमेव हि" इत्यादिना तन्निषेधउक्तः । मिताक्षरायामप्ययं पक्षो द्वासुध्यायणप्रसङ्गे समर्थितः यथा

"अपुत्रेण परक्षेत्रे नियोगोत्पादितः सुतः । उभयोरप्यसौ रिक्थी पिण्डदाता च धर्मतः" या० । "अपुत्रो गुर्वनुज्ञातः" इत्याद्युक्तविधिना अपुत्रेण देवरादिना परक्षेत्रे परभार्यायां गुरु नियोगेनोत्पादितःपुत्रउभयोर्नीज क्षेत्रिणोरसौ रिक्थी रिक्थहारी पिण्डदाता च धर्मत इत्यस्यायमर्थः । यदाऽसौ नियुक्तोदेवरादिःस्वयमप्यपुत्रोऽपुत्रस्य क्षेत्रे स्वपरपुत्रार्थं प्रवृत्तोयं जनयति स हिपितृकोद्वासुध्यायणोद्वयोरपि रिक्थहारी पिण्डदाता च । यदा तु नियुक्तःपुत्रवान् केवलं क्षेत्रिणःपुत्रार्थं यतते तदा तदुत्पन्नः क्षेत्रिणएव पुत्रोभवति न बीजिनः-सच नियमेन बीजिनोरिक्थहारी पिण्डदोऽपीति । यथोक्तं मनुना "क्रियाभ्युपगमात् क्षेत्रं बीजार्थं यत् प्रदीयते । तस्येह भागिनौ दृष्टौ बीजी क्षेत्रिकएवचेति" । क्रियाभ्युपगमादिति अक्षेत्रोत्पन्नमपत्यमावयोरुभयोरपि भवत्विति संविदङ्गीकरणादात् क्षेत्रं क्षेत्रस्वामिना बीजिने बीजवपनार्थं दीयते तस्मिन् क्षेत्रउत्पन्नस्यापत्यस्य बीजक्षेत्रिणौ भागिनौ दृष्टौ महर्षिभिः । तथा । "फलं त्वनभिसन्धाय क्षेत्रिणां बीजिनां तथा । प्रत्यक्षं क्षेत्रिणामर्थो बीजाद्योनिर्बलीयसीति" मनुः । "फलं त्वनभिसन्धायेति अक्षेत्रोत्पन्नमपत्यमावयोरुभयोरस्त्वियमनभिसन्धाय परक्षेत्रे यदपत्यमुत्पाद्यते तदपत्यं क्षेत्रिणएव । यतोबीजाद्योनिर्बलीयसी गवाश्वादिषु तथादर्शनात् । अत्रापि नियोगोवामदत्ताविषयएव इतरस्य नियोगस्य मनुना निषिद्धत्वात् "देवराद्वा सपिण्डाद्वा स्त्रिया सम्यङ्नियुक्तया । प्रजेप्सिताधिगन्तव्या सन्तानस्य परिक्षये । विधवायां नियुक्तस्तु घृताक्तोवाग्यतोनिशि । एकमुत्पादयेत्पुत्रं न द्वितीयं कथञ्चन" इत्येवं नियोगमुपन्यस्य मनुः स्वयमेव निषेधति । "नान्यस्मिन् विधवा नारी नियोक्तव्या द्विजातिभिः । अन्यस्मिन् हि नियुञ्जाना धर्मं हन्युःसनातनम् । नोद्वाहिकेषु मन्त्रेषु नियोगः-कीर्त्यते क्वचित् । न विवाहविधावुक्तं विधवावेदनं-पुनः । एवंद्विजैर्हि विद्वद्भिःपशुधर्मोविगर्हितः । मनुष्याणामपि प्रोक्तोवेने राज्यं प्रशासति । स महीमखिलां भुञ्जन् राजर्षिप्रवरःपुरा । वर्णानां सङ्करञ्चक्रे कामोपहतचेतनः । ततःप्रभृति योमोहात् प्रमीतपतिकां स्त्रियम् । नियोजयत्यपत्यार्थे गर्हन्ते तं हि साधवः" इति । नच विहितप्रतिषिद्धत्वाद्विकल्प इति मन्तव्यम् नियोक्तॄणां निन्दाश्रवणात् । स्त्रीधर्मेषु व्यभिचारस्य-बहुदोषश्रवणात् संयमस्य प्रशस्तत्वाच्च । यथाह मनुरेव "कामं तु क्षपयेद्देहं पुष्पमूलफलैःशुभैः । नतु नामापि गृह्णीयात्पत्यौ प्रेते परस्त्वियति" जीवनार्थं पुरुषान्तराश्रयणं प्रतिषिध्य "आसीतामरणात् क्षान्ता नियताब्रह्मचारिणी । योधर्म एकपत्नीनां काङ्क्षन्ती तमनुत्तमम् । अनेकानि सहस्राणि कौमारब्रह्मचारिणाम् । दिवं गतानि विप्राणामकृत्वा कुलसन्ततिम् । मृते भर्तरि साध्वी स्त्री ब्रह्मचर्ये व्यवस्थिता । स्वर्गं गच्छत्यपुत्रापि यथा ते ब्रह्मचारिणः । अपत्यलोभाद्या तु स्त्री भर्तारमतिवर्तते । सेह निन्दामवाप्नोति परलोकाच्च हीयते" इति पुत्रार्थमपि पुरुषान्तराश्रयणं निषेधति । तस्माद्विहितप्रतिषिद्धत्वाद्विकल्पइति न युक्तम् । एवं विवाहसंस्कृतानियोगे प्रतिषिद्धे कस्तर्हि धर्मोनियोग इत्यतआह "यस्याम्रियेत कन्याया वाचा सत्ये कृते पतिः । तामनेन विधानेन निजोविन्देत देवरः । यथाविध्यधिगम्यैनां शुक्लवस्त्रां शुचिव्रताम् । मिथोभजेताप्रसवात्सकृत्सकृदृतावृतावितिं" । यस्यै वागत्ता कन्या स प्रतिग्रहमन्तरेणैव तस्याः पतिरित्यस्यादेष गम्यते । तस्मिन् प्रेते देवरस्तस्यज्येष्ठःकनिष्ठोवा निजःसोदरोविन्देत परिणयेत् । यथाविधि यथाशास्त्रमधिगम्य परिणीयानेन विधानेन घृताभ्यङ्गाङ्गियमादिना । शुक्लवस्त्रां शुचिव्रतां मनोवाक्कायसंयमां मिथोरहस्यागर्भग्रहणात्प्रभृत्येकैकं वारं गच्छेत् । अयञ्च विवाहोवाचनिकोघृताभ्यङ्गादिनियमवत्तियुक्ताभिगमनाङ्गमिति न देवरस्य भार्यात्वमापादयत्यतस्तदुत्पन्नमपत्यं क्षेत्रस्वामिनएव भवति न देवरस्य संविदा तूभयोरपि" अनेन सन्दर्भेण प्रमीतपतिकायां नियोगनिषेधात् सधवायामनिषेधः तेन पाण्डुराजेन कुन्त्यां माद्र्यां च नियोगद्वारा पुत्राणामुत्पादनं न विरुद्धम् ।

वस्तुतः "अनेकधा कृताः पुत्रा ऋषिभिर्यैः पुरातनैः न शक्यन्तेऽधुना कर्तुं शक्तिहीनैरिदन्तनैः" इति वृहस्प-